

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ БУРЯТИЯ
ГБОУ «РЕСПУБЛИКАНСКИЙ БУРЯТСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ
ЛИЦЕЙ-ИНТЕРНАТ № 1»

УТВЕРЖДАЮ:

Директор школы
Шойнжонов Б.Б.

«_» августа 2021 г.

СОГЛАСОВАНО:

Зам.директора по УВР
Цыбикова Д.Д.

«_» августа 2021 г.

РАССМОТРЕНО:

на заседании МО
Осорова Э.Н.

«28» августа 2021 г.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

Осорова Эржена Нимбуевна

высшая категория

Предмет: буряад хэлэн

Класс: 9 «а», «б»

Рассмотрено на заседании
педагогического совета № 1
от «28» августа 2021 г.

2021-2022 учебный год

1. Тайлбари бэшэг

Тус программа гүрэнэй Федеральна стандарт, Буряад Республикын Нуралсалай болон эрдэм ухаанай министерствын туршалгын программа дээрэ үндэһэлэгдэнэ. Буряад дунда нургуулида түрэлхи литература нуралсалай предмет болгогдожо, үзэгдэжэ байдаг гээшэ.

Программын шухала зорилгонь хадаа:

1. Нурагшадай түрэлхи хэлэ үзэлгэ хадаа оршон тойронхи байдалые ойлгоходонь, мүн ород хэлэ болон бэшэшье предметүүдые үзэхэ хэрэгтэнь ехэ туһа хүргэдэг. Гадна нурагшадые болбосоруулха, хүмүүжүүлхэ хэрэгтэ туһалха арга боломжотой. Ушар тиимэһээ түрэлхи хэлэнэй үүргые саашань улам дээшэлүүлхэ, энэ предмет заалгы, хэшээл бүхэнэй үрэ дүнгые найжаруулха шухала.

2. Багшын шухала зорилгонуудай нэгэниинь хадаа нурагшадые алдуугүйгөөр, зүбөөр бэшүүлжэ нургаха болоно. Бэшэгэй дүримүүдые, сэглэлтын тэмдэгүүдые үзэхэдөө, нурагшад зүбөөр ойлгоод, тэдээнээ алдуугүйгөөр хэрэглэжэ нураха ёһотой.

3. Түрэлхи хэлые литературатайнь нягта холбоотойгоор зааха хэрэгтэй. Тиихэдээ литературы хэшээлдэ үзэһэн уран зохёолой хэлэ, найруулга, холбоо үгэнүүд, оньһон болон хошоо үгэнүүд, зэргэсүүлгэнүүд, зохид мэдүүлэлнүүд, богонихон текстнүүд гэхэ мэтые буряад хэлэнэй хэшээлнүүдтэ үргэнөөр хэрэглэхэ шухала.

4. Түрэлхи хэлэ, литературы хэшээлнүүдтэ хэлэлгэ хүгжөөлгэ хараалагданхай. Тиимэһээ изложени болон сочинени бэшэлгэ, хөөрөжэ нургалга гэхэ мэтэ хүдэлмэринүүд дүүргэгдэхэ ёһотой.

5. Буряад хэлэ үзэлгэ бэшэ предметүүдые үзэлгэтэй нягта холбоотой. Жэшээлхэдэ, буряад хэлэндэ түшэглэн, ород хэлэнэй олон ойлгосонуудые нурагшадта ойлгуулжа, хоёрдохи хэлэндэнь нургаха зэргэтэй.

6. Ургажа ябаа үетэндэ эрдэм болбосоролой үндэһэ нууриие гүнзэгыгөөр ба бата бэхээр үгэхэ, тэдэниие ажал дээрэ хэрэглэхэ, дадал шадабаритай болгохо, хүгжэлтын юрэнхы үзэл бодолтойгоор хүмүүжүүлхэ.

Нуралсалай- тематическа түсэб

№	Программна материал	часууд
1	Дабталга	2
2	Хэлэн тухай шухала мэдээн	2
3	Сложно мэдүүлэл	1
4	Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл	3
5	Дахалдаһан сложно мэдүүлэл	12
6	Союзгүй сложно мэдүүлэл	3
7	Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр	5
8	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	7

Программын байгуулга ба удха

Дабталга (2 час).

Урда классуудта үзэһэнөө. Фонетическэ, үгын бүридэлөөр, морфологическа шүүлбэринүүд.

Хэлэн тухай шухала мэдээн (2 час).

Буряад хэлэнэй түүхэхээ. Хэлэн тухай найруулганууд.

Сложно мэдүүлэл (Орёо мэдүүлэл). (1 час).

Юрын мэдүүлэлэй байгуулга. Юрын мэдүүлэлэй бүридэл, сложно мэдүүлэлэй илгаань.

Ниилэлдэһэн сложно мэдүүлэл (3 час).

Союзууд. Ниилэлдүүлһэн, дахалдуулһан союзуудай илгаа. Юрын мэдүүлэлнүүдые сложно болгохо. Мэдүүлэлэй гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Дахалдаһан сложно мэдүүлэл (12 час).

Союз ба союзна үгэнүүд. Дахалдуулһан союзууд. Ород хэлэнэй дахалдаһан сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй юрын гэшүүд. Сэглэлтын тэмдэгүүд.

Союзгүй сложно мэдүүлэл. (3 час).

Юрын ба сложно мэдүүлэлэй байгуулга. Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд. Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнүүд.

Дабталга. Лексикээр, фонетикээр, грамматикаар, бэшэгэй дүримөөр, сэглэлтын тэмдэгүүдээр. (5 час).

Холбуулал мэдүүлэл хоёрой илгаа. Янза бүрийн шүүлбэринүүд.

Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ. (7 час).

Мэдүүлэлнүүдэй байгуулга. Зохёолго яагаад бэшэхэб? Зурагаар яагаад хүдэлхэб? Үгүүлэл. Үгүүлэлэй стильнууд.

Календарно-тематическа түсэб
Ичетверть

№	Грамматика ба бэшгэй дүримөөр үзэхэ материал	Разделээр үгтэһэн саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ	Бурагшадай бээ дааһан хүдэлмэри
1-2.	Дабталга. Мэдүүлэл, холбуулал. Мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд.	2 час	2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ 9/09 2/09 6/09	Тест зохиохо
3.	Шалгалтын диктант		1 час		9/09	Дабталга-бэхижүүлгэ
4.	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час		13/09	Дүрим дабаха
5-6	Орёо мэдүүлэл, тэрэнэй илгаа, сэглэлтын тэмдэгүүд.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ 16/09 20/09	Зохёолгодо бэлдэлгэ
7.	Х.Х.Х.зохёолго		1 час		23/09	Зохёолго бэшэхэ
8-9	Нийлэлдэһэн орёо мэдүүлэл, тэрэнэй илгаа, сэглэлтын тэмдэгүүд.		2 час		24/09 30/09	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри хэхэ
10	Холбоһон харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1 час		4/10	Асуудалнуудта харюусалга
11	Йлгалан харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1 час		Электрон ном хэрэглэлгэ 7/10	Опорно схемэ зохиолго
12	Практическа хүдэлмэри		1 час		11/10	Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
13	Зүрилдэһэнхарилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1 час		14/10	Опорно схемэ зохиолго
14	Залгалан харилсаатай мэдүүлэлнүүд.		1 час		16/10	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри хэхэ
15	Практическа хүдэлмэри		1 час		21/10	Дабталга-бэхижүүлгэ
16	Х.Х.Х. найруулга		1 час		25/10	Зохёолго бэшэхэ
17	Шалгалтын диктант		1 час		28/10	
18	Алдуу дээрэ хүдэлмэри.		1 час		30/10	Дабталга, бэхижүүлгэ

2 чөтвөртгь

№	Грамматика ба бөшөгэй дүримөөр үзэхэ материал	Разделээр үгтэһэн саг	Төмөөр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	Бурагшадай бээ дааһан хүдэлмэри
1	Урда үзэһэнөө дабталга Нийлэлдэһэн орёо мэдүүлэлнүүдэй илгаа. Синтаксическашүүлбэри.		1 час		Электрон ном хэрэглэлгэ 96 11/11	Литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ, синтаксическа шүүлбэри хэхэ. Найруулга бэшэхэ
2	Х.Х.Х. багшын үзэмжөөр		1 час		15/11	
3	Нийлэлдэһэн орёо мэдүүлэлые холбодог холболгонууд		1 час		18/11	Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго.
4	Практическа хүдэлмэри.		1 час		28/11	Дабталга. Бэхижүүлгэ
5-6	Х.Х.Х. найруулга		2 час		25/11 28/11	Найруулга бэшэхэ
7-8	Дахалдаһан орёо мэдүүлэлэй шухала ба нүхэсэл мэдүүлэлнүүд		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Литературна зохёолнууд сооһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ.
9-10	Дахалдаһан орёо мэдүүлэлнүүдые холбодог холболгонууд ба холболто үгэнүүд.		2 час		Электрон ном хэрэглэлгэ 2/12 6/12	Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри.
11-12	Практическа хүдэлмэри		1 час		9/12	Дабталга. Бэхижүүлгэ
13	Шалгалтын диктант		1 час		13/12	
14	Диктантын шүүлбэри. Хахад жэлэй дүн.		1 час		16.20.2012	Дабталга. Бэхижүүлгэ

9- дэхий класс буряад хэлэн III-дахи четверть

№	Грамматика ба бэшэгэй дүримеер үзэхэ материал	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ хэрэглэлгэ	Һурагшадайбэсэ дааһан хүдэлмэри
1	Дабталга. Дахалдаһан орёо мэдүүлэлнүүд.	1		Электронно ном хэрэглэлгэ	Бэхижүүлгэ
2-3	Тайлбарилһан нүхэсэл мэдүүлэл	2			Таблицаар хүдэлмэри, упржненинүүдые дүүргэлгэ. Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
4	Практическа хүдэлмэри	1			
5	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	1			Творческо хүдэлмэри.
6-7	Элирхэйһэн нүхэсэл мэдүүлэл	2		Электронно ном хэрэглэлгэ.	«Бурыад хэлээр тестнүүд
8	Практическа хүдэлмэри	1			Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
9-10	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	2			Найруулга бэшэхэ
11	Ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэл	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Упржненинүүдые дүүргэлгэ.
12	Аргын, байрын ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
13	Сагай, шалтаганай ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
14	Практическа хүдэлмэри	1			Упржненинүүдые дүүргэлгэ
15	Зорилгын, хэмжээнэй ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
16	Болзоогой, өөрсэгүйн ушарлаһан нүхэсэл мэдүүлэлнүүдэй илгаа	1		Электронно ном хэрэглэлгэ.	Мэдүүлэлнүүдэй шүүлбэри
17	Практическа хүдэлмэри	1			Упржненинүүдые дүүргэлгэ
18	Холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгэ	1			Найруулга
19	Шалгалтын диктант	1			
20	Алдуу дээрэ хүдэлмэри	1			Алдуунуудай шүүлбэри

4 чөтгөрт

№	Грамматика ба бэшгэй дуримөөр үзэх материал	Раздел эер үгтэһэ н саг	Темээр үгтэһэн саг	Болзор	ИКТ	Һурагдай бээ даһан хүдэлмэри
1	Х.Х.Х. багшын үзэмжөөр		1 час			Творческо хүдэлмэри дүүргэхэ
3-4	Холболтогүй орёо мэдүүлэл		2 час		Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри.
5.	Практическа хүдэлмэри		1 час			Мэдүүлэлнүүдэй схемэ зохёолго. Синтаксическа шүүлбэри. Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
6	Сэхэ хэлэлгэтэй орёо мэдүүлэнэй шэнжэ болон байгуулга, сэглэлтэнүүд	1	1 час		Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Упражненинүүдые дүүргэлгэ
7-9	Сэхэ ба өөршэлэн хэлэлгэ		2 час		Электрон. Ном хэрэглэлгэ	Авторай ба сэхэ хэлэлгэ илгажа һураха
10	Текст ба тэрэнэй байгуулга	2	1 час			Текст байгуулгаарнь илгаруулха, хөөрэлгэ, бодомжолго, зураглалтай текст литературна зохёолнууд соһоо тааруулан буулгажа бэшэхэ.
11	Хөөрэлгэ, бодомжолго, зураглалтай текст		1 час		Электрон ном хэрэглэлгэ	Бэхижүүлгын упражненинуудые дидактическа материалнуудаар дүүргэлгэ
12	Үгүүлэл, тэрэнэй янзанууд	1	1		Электрон ном хэрэглэлгэ	Эрдэм һуралсалай, нийтын, хэрэгэй, хөөрөлдөөнэй, уран һайханай үгүүлэл литературна зохёолнууд соһоо мэдүүлэлнүүдые тааруулан буулгажа бэшэхэ.
13	Шалгалтын диктант.		1			
14	Алдуу дээрэ хүдэлмэри. Жэлэй дүн					Алдуунуудай шүүлбэри хэхэ

5. Нурагшадай мэдэсэ шадабарин гол эрилтэнүүд

Нурагшад 9-дэхи класс дүүргэхэдээ, иимэнүүд шадабари ба дадалтай болохо ёһотой:

мэдүүлэлнүүдые байгуулгаарнь шүүмжэлхэ, юрын болон орёо мэдүүлэлнүүдые зохёохо; буряад болон абтаһан үгэнүүдэй бэшэгэй дүрим мэдэхэ, тэрэниие баримталан, үгэнүүдые болон мэдүүлэлнүүдые зүб үгүүлхэ, бэшэхэ; юрэ хөөрэхэн, бодомжолһон, зураглаһан найруулгануудые бэшэхэ түсэб табижа шадаха.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, орфографи шудалан үзэлгэ хадаа буряад хэлэнэй абяанай системын онсо зүйлнүүдые харуулха, абяан үзэг хоёрые худхахагүй, литературна үгүүлбэрин хэм баримталха, зүб бэшэлгын дүримүүдые хэрэглэжэ шадаха болохо ёһотой. Үгэнүүдые, мэдүүлэлнүүдые, үгүүлэлнүүдые зүбөөр галиглажа нурабал, фонетическэ шүүлбэри зүбөөр хэгдэхэ.

Тус программа соо лексикологи ба фразеологи гэхэн сэдэбүүдтэ онсо нуури үгтэнэ. Буряад хэлэнэй үгын баялиг, тэрэниие баяжуулха гол аргууд, хэлэнэй уран аргуудые: эпитет, метафора, синекдохэ, гиперболэ – эдэ бүгэдые нурагшад эдэбхитэйгээр хэрэглэжэ нураха ёһотой. Лексикологёор мэдэсэнүүд морфологи, синтаксисше шудалха үедөө нэмэгдэхэ, бэжижүүлэгдэхэ. Буряад литературын хэшээлнүүдтэ зохёолой хэлэнэй шүүмжэлгэ хэхэдэ, лексикээр хүдэлмэри ябуулагдаха болоно. Түрэл хэлэнэйнгээ арга боломжые, тодо, хурса, ураниие улам бүри дүүрэнээр хэрэглэжэ нургаха шухала. Нурагшадые лексическэ шүүлбэридэ нургаха хэрэгтэй.

Морфологи шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгын бүридэл ба үгын бии болодог аргуудтайнь танилсана. Үгын удхата хубинууд -- үндэһэн ба залгабаринуудай үүргэ тухай, үгэнүүдые холбодог арга зэбсэгын болсох залгалта тухай ойлгосо нурагшадта үгэхэ, үгыг ганса бүридэлөөрнь шүүлбэрилжэ нураха бэшэ, мүн баһа ямар үгэхөө ягаад бии болоһыень ойлгуулха шухала юм. Үгын бүридэлөөр ба үгын бии бололгоор шүүлбэридэ наринаар хандаха, зүб бэшэлгэтэйнь холбоотойгоор хараха. Хэлэлгын хубинуудай морфологическа шэнжэнүүдые ойлгон, тэдэнэй хоорондох апли ба ондоо зүйлнүүдые мэдэжэ абаха зорилго табигдана.

Синтаксис шудалан үзэхэдөө, нурагшад үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэл, мэдүүлэл доторхи үгэнүүдэй холбоо, мэдүүлэлэй шухала ба юрын гэшүүд, мэдүүлэлэй тусгаарлагдаһан гэшүүд, причастна ба деепричастна дахуулалтай мэдүүлэлнүүд, юрын ба орёо мэдүүлэлнүүдэй гол янзанууд тухай мэдэсэ, хэрэглэхэ шадабари бата бэхээр ойлгожо абаха ёһотой. Мэдүүлэлнүүдые уншахадаа, хоолойн аялга ашагладаг байха хэрэгтэй. Нурагшадые сэглэлтын тэмдэгүүдые зүбөөр табижа дүй дүршэлтэй болгохоһоо гадна, мүн баһа уран уншалгыень хүгжөөхэ байна. Морфологи синтаксис хоёрой хоорондох холбоо

хараада абаха шухала юм. Зүб бэшэлгын дүримүүд, сэглэлтын тэмдэгүүдээр дүримүүд, шалгахань бэрхэтэй орфограммануудта анхарал хандуулагдаха ёһотой.

Грамматикын тодорхойлолгонууды ба дүримүүды сээжэлдэхэ гэһэн зорилготой бэшэшье хаань, тэдэниие сохом тодоор, удхыень ойлгожо, найруулан хэлэхэ эрилтэ нурагшадта табиха.

Лингвистическэ шүүлбэринүүды саг үргэлжэ үнгэргэжэ байхада, нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал гуримшаха ёһотой.

Нурагшалай мониторинг хэхэ эрилтэнүүд

Бурад хэлээр нурагшалай мониторинг четвэртнүүдэй һүүлээр гү, али түрүүшын ба хоёрдохи нурагшалай хахад жэлнүүдэй дүнгүүдээр гэршэлэгдэдэг.

Мониторинг нурагшадай нураглын дүнгүүды сасуулан, зэргэсүүлэн, шүүлбэрилэн хэгдэхэ ёһотой. Удаадахи хүдэлмэринүүдэй дүнгүүдээр нурагшалай мониторинг элирүүлэгдэхэ: шалгалтын упражненинүүд, бэшэмэл харюунууд, тестнүүд, диктантнууд, шалгалтын холимог хүдэлмэри, аман шалгалта, хөөрэлдөөн, нурагшадтай уридшалан хүдэлэлгэ, хүсэд шиидхэгдээгүй асуудалнууды шэнжэлүүлэн тайлбарилга, рефератууды бэшэлгэ, олоонитын ажалда хабаадалга, элидхэл хэлгэ ба бусад.

Аман шалгалтаар элирүүлэгдэхэ үрэ дүнгүүд: нурагшадай хэлэн тодо сэбэр, уян нугархай, ханал бодолоо эли тодоор холбожо, мэдүүлэл, үгүүлэл болгон хэрэглэжэ шадаха ёһотой. Нурагшалай мониторинг элирүүлгэдэ холбоо хэлэлгэ хүгжөөлгын хүдэлмэрийн дүнгүүд оролсодог.

Хэшээлһээ гадуур хүдэлмэри

Бурад хэлэнэй багша хэшээлнүүдээ класһаа гадуур хэгдэдэг хүдэлмэреэр баяжуулдаг. Бурад хэлээр хэшээлһээ гадуурхи хүдэлмэри элдэб янзын байха ушартай: кружогууд, бүлгэмүүд (жэшээлхэдэ, түрэлхи хэлэндээ дуратайшуулай бүлгэм, аман зохёолой кружок г. м.), конкурснууд ба олимпиаданууд (уранаар уншагшадай, хөөрэгшэдэй, зохёолшодой, уран зохёол шүүмжэлэгшэдэй мүрысөөнүүд, грамматическа олимпиада г. м.), тусхай сэдэбтэ зорюулан Баярай үдэрнүүд, бурад хэлэнэй танхим байгуулга; бурад хэлэндэ, хэлэ шэнжэлдэг эрдэмтэдтэ, дурасхаалта һайндэрнүүдтэ зорюулагдаһан тусхай ханын сонин гү, али бюллетень гаргалга, сониндо үгүүлэл бэшэлгэ ба бусад.

Нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал сэгнэхэ хэм

Нурагшадай аман харюу сэгнэлгэ

Грамматикаар нурагшадай мэдэсэ, шадабари, дадал элирүүлхэ аргын нэгэн хадаа аман асуудал болоно.

Тусхай темээр нурагшын аман харюу холбоо удхатай мэдээсэл боложо, грамматика хэр зэргэ тодорхойгоор мэдэдэг, ойлгодог байхыень элирүүлнэ.

Нурагшын аман харюу удаа дараалан нубарыһан байха ёһотой.

Жэшээлхэдэ, түлөөнэй нэрын удха шанар, илгаа тухай асуудалда хурагша иимэрхүү харюу үгэхэ болоно:

- түлөөнэй нэрын тодорхойлолго;
- түлөөнэй нэрэ юумэнэй, тэмдэгэй, тоогой нэрэнүүдэй али нэгэнэй түлөө хэрэглэгдэдэг гэжэ жэшээ дээрэ харуулха;
- түлөөнэй нэрын илгаае (нисурай, зааһан, асууһан г. м.) нэрлэхэ, жэшээ дээрэ харуулха.

Хурагшын хөөрөжэ дүүргэхэдэ, материал хэр зэргэ мэдэрэлтэйгээр, гүнзэгыгөөр ойлгон абаһыень багша асуудалаар элирүүлнэ. Эндэ хурагшад үгын удха зүбөөр ойлгоһоноо, үгтэһэн үгэдэ түрэл үгэ тааруулан олохо, үндэһыень ойлгохо, үгэ ба конструкции хэлгэхэ шадабаритай байһанаа харуулна.

Хурагшадай мэдэсэ, шадабари, дүршэл шалгалгада грамматическа шүүлбэри ехэ тухатай. Шүүлбэри хурагшадай хэлэлгэ хүгжөөлгэдэ ехэ үүргэтэй, тэдэнэй грамматикын дүримүүдые ойлгоходо туһа боложо үгэдэг.

Хурагшадай аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ юумэндэ анхаралаа хандуулха:

- харюуны зүб, дүүрэн гү;
- үзэһэн материалаа хэр зэргэ ойлгооб;
- үгэ хэлээ хэр зэргэ зүб найруулжа харюусааб;
- мэдүүлэл хайнаар зохёожо, мэдүүлэл соо хоолойн аялга зүбөөр табижа, үгэ зүбөөр хэрэглэжэ, грамматическа шүүлбэри хэжэ шадана гү;
- хурагшын зохёонон мэдүүлэлэй найруулал зүб гү.

Аман харюу сэгнэхэдэ, иимэ эрилтэ баримталха:

«5» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын шудалан үзэһэн материалаа хүсэд дүүрэнээр мэдэхэ, тодорхой хайнаар найруулжа, хэлэн тухай ойлгосодо зүб тодорхойлго үгэжэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрынгөө зохёонон жэшээ харуулжа, материалай удаа дараае алдангүй, литературна хэлээр, али тодоор дамжуулжа шадаха байхадань;

«4» сэгнэлтэ хэрбээ хурагшын харюу «5» гэһэн сэгнэлтэдэ табигдадаг эрилтэ хангамаар аад, зүгөөр 1--2 алдуутай, багшын ажаглаһанай хойно, тэрэнээ өөрөө заһажа, найруулан хэлэхэдэ, удаа дараагай ба хэлэнэй 1---2 алдуу гаргаһан байхадань;

«3» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша тус темын гол зүйл мэдэхэ ба ойлгохо байһанаа харуулжа, материалаа дутуу найруулһан, ойлгосо тодорхойлгодо гү, али дүрим дутуу мэдэхэ, ханамжаяа үндэһэ баримтатай болгожо, өөрөө жэшээ үгэжэ шадаагүй, материал найруулхадаа удаа дарааень эбдэһэн, хэлэнэй талаар алдуу гаргаһан байхадань;

«2» сэгнэлтэ хэрбээ хурагша үзэһэн материалаа ехэнхиень мэдэхэгүй, тодорхойлго ба дүрим хэлэхэдээ удхыень хазагайруулһан, материал ойлгожо ядангяар, гуримгүйгөөр найруулһан байхадань табиha.

Хангалтатай сэгнэлтэ («5», «4», «3») нэгэ доро үгтэһэн харюугай түлөө (хурагшын бэлэдхэл шалгалгада тусхай саг үгтэһэн байхадань) табигдахаһаа гадна, мүн таһалдаһан, бүхэли хэшээлэй гурша соо хурагшын үгтэһэн хэдэн багашаг харюугай түлөө хамтаруулан табигдаха.

Диктант сэгнэлгэ

Диктант бэшэлгэ хадаа хурагшадые бэшэгэй дүримдэ, сэглэлтын тэмдэгүүдтэ, найруулалда, бэшэмэл хэлэлгэдэ хургаха арга зэбсэгэй нэгэн болоно. Диктант хурагшадай анхарал дээшэлүүлдэг, һанал бодолыень зүбөөр эмхидхэдэг, өөһэдыгөө шалгаха дүршэлтэй болгодог. Диктант бэшүүлхын тула холбоотой текст хэрэглэбэл зохистой. Энэ текст мүнөө үсын уран зохёолой хэлэнэй эрилтэ баримталһан байха ёһотой.

Диктантын аша туһань хоёр зүйлһөө дулдыдаха: а) текстын шанарһаа; б) текст зүбөөр бэшүүлхэ багшын шадабаринаа.

Диктантын текст иимэ байха ёһотой:

1. Диктантын текст уран зохёолой хэлэн дээрэ бэшөгдөһэн байха зэргэтэй.
2. Текст соохи мэдүүлэл дүүрэн удхатай байха. Шадаал һаа, холбоотой текст бэшүүлхэ хэрэгтэй. Текстын ба тэрэнэй үгын удха хурагшадта бэлээр ойлгогдохо ёһотой.
3. Диктант хурагшадай үзэһэн, мэдэхэ дүримдэ бэшүүлхэ. Нэгэ текст соо олон хүшэр дүрим орохо ёһогүй.

Багша диктантын текст һайнаар, тодоор, уран гоёор уншаха уялгатай.

4. Диктантын текст класс класста таараһан, хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

Диктант бэшүүлхэ текстын юрэнхы хэмжээн:

- 5 класста – 70–80 үгэ;
- 6 класста – 80–90 үгэ;
- 7 класста – 90–100 үгэ;
- 8 класста – 100–110 үгэ;
- 9 класста – 110–130 үгэ;
- 10 класста – 130–150 үгэ;
- 11 класста – 150–180 үгэ.

Ажаргалта: хэрбээ диктантда грамматическа даабари үгтэһэн байгаа һаань, хэмжээн 10–15, дээдэ классуудта 20–30 үгөөр үсөөн болохо.

Словарна диктант хүндэ бэшэлгэтэй үгэ хурагшадай хэр зэргэ зүбөөр бэшэжэ шадаха болоһыень шалгадаг. Словарна диктантын үгэнүүдэй тоо:

5 класста – 10–15 үгэ;

6 класста – 15–20 үгэ;

7 класста – 20–25 үгэ;

8 класста – 25–30 үгэ;

9 класста – 30–40 үгэ.

Словарна диктант сэгнэхэдээ, иимэ сэгнэлтэ табиха:

«5» сэгнэлтэ алдуугүй диктантын түлөө;

«4» сэгнэлтэ 2–3 алдуутай диктантын түлөө;

«3» сэгнэлтэ 3–5 алдуутай диктантын түлөө;

«2» сэгнэлтэ 6-һаа дээшэ алдуутай диктантын түлөө.

Зохёолго сэгнэлгэ:

«5» сэгнэлтэ темэдэ сэхэ, дүүрэн харюу үгэһэн, литературна материал хурагшын гүнзэгыгөөр ойлгожо, мэдэжэ хэрэглэһые харуулһан, бэшэгдэһэн ушарта сэгнэлтэ үгэжэ шадаһан, ханал бодолойngoо бээ даангине харуулһан, үгэ шэлэн абалга ба мэдүүлэл байгуулгада алдуугүй, тодо хурсаар ба уран һайханаар найруулагдаһан, бэшэгэй дүримдэ алдуугүй бэшэгдэһэн зохёолгын түлөө;

«4» сэгнэлтэ литературна материал хурагшын һайн мэдэһэн, ханал бодолоо удаа дараа үндэһэ баримтатайгаар найруулжа, шухала хэрэгтэй тобшолол ба хамтадхал хэжэ шададагыг харуулһан, зүб литературна хэлээр бэшэгдэһэн аад, 2–3 найруулалай алдуутай, 3-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 3-һаа дээшэ бэшэ алдуутай байһан зохёолгодо;

«3» сэгнэлтэ темэдээ гол түлэб тааруу аад, хурагшын схематична харюу үгэһэн, үгышыг һаа фактическа материал найруулжадаа, зарим тодо бэшэ зүйл гаргаһан гү, али зохёолгодоо удаа дарааень эбдэһэн, 3–4 найруулалай алдуу хэһэн, 6-һаа дээшэ бэшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 6-һаа дээшэ бэшэ алдуу гаргаһан зохёолгодо;

«2» сэгнэлтэ темээ хурагшын ойлгоогүй гү, али литературна материал мэдэхэгүй байһанаа харуулһан, 5–6-һаа дээшэ найруулалай алдуутай байһан, «3» сэгнэлтэдэ тогтоогдоһон эрилгэһээ дээшэ бэшэгэй дүримэй, сэглэлтын тэмдэгээр 7–8-һаа дээшэ алдуутай байһан зохёолгодо табиха.

Найруулга сэгнэлгэ

Найруулга бэшүүлхэ текст хургалгын, болбосоролой, хүмүүжүүлгын зорилго хангаһан, удхынгаа ба үгэ хэлэнейнгээ талаар хурагшадай бэшэжэ шадахаар байха ёһотой.

5-дахи класста найруулга бэшүүлхэдээ, багашаг хөөрөө гү, али уран зохёол сооһоо богонихон зураглал үгэдэг. Найруулгын текстын удха ойлгосотой бэшэгдэһэн, авторы тайлбарилгатай, зохёолой геройн ханал бодол, тэрэнэй сэдхэл элээр харуулагдаһан байха ёһотой.

5–6-дахи классуудта бэшүүлхэ текстнүүд адлирхуу байхадаа болохо. Мүн багахан характеристикэ, дэлгэрэнгыгээр зураглаһан уран зохёолой хэһэг үгэхэдэ болохо. Хэһэг гол түлэб юрэ хөөрөһөн байха зэргэтэй.

7-дохи класста диалог ба шүүмжэлен бодомжолгын зүйлөөр орошоног болгогдоһон характеристикэ, зураглагдаһан хэһэг зохёолһоо үгтэхэ.

Найруулга бэшэхэ текстын хэмжээ:

5 класста – 90–100 үгэ;

6 класста – 100–130 үгэ;

7 класста – 140–170 үгэ;

8 класста – 180–200 үгэ;

9 класста – 210–230 үгэ.

Нуралсалай бусад предметүүдтэй холбоон

Буряад, ород, англи хэлэнүүд. Эдэ хэшээлнүүдтэ нурагшадай хэлэжэ, хөөрөжэ, уншажа, найруулга ба зохёолго бэшэжэ шадаха дүршэлынэ үргэдхэлгэ. Зохёолго бэшэлгэ. Хэрэгтэй материал суглуулалгаар, шэлэн абалгаар гуримтай болголго, ороо түсэб табиолго; эпическэ зохёолой тусхай хэһэгтэй текстын удхаар тобшо, түүбэри удхатай найруулга бэшэлгэ үргэлжэлүүлэлгэ, хүнэй хэһэн хэрэг, ажал, үйлэ тушаа зохёолго бэшэлгэ, байгаалийн үзэгдэл тухай, гэр байра соохи оршон тойрониё зураглан зохёолго бэшүүлэлгэ.

6. Нуралсалай методическа хангалга

1. Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2012 он. В. Патаева, О -Х. Нанзанова «Буряад хэлэн»,
2. Лубсанова «Буряад хэлээр тестнүүд», Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2007 он. С. Будаин, Ж. Жамбуева, Я. Ивахинова, Ц.
3. хэлэн» 5-9 кл., Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2006 он. Б-Д. Батоев, С. Будаев, Б. Будаин «Буряад
4. дидактическа материалнууд», Улаан- Үдэ., 1983 он. Х. Дамдинова, Цыремпилун «Буряад хэлээр
5. «Буряад хэлэн» сахим нураха ном. 2012 он.
6. Д. Доржиев, Р-Х. Санжимитьпова «Буряад хэлээр хэрэглэхэ дидактическа материалнууд». Улаан- Үдэ., 1992 он.
7. Д. Амоголонов «Буряад хэлэнэй орфографическа словарь», Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1976 он.
8. «Буряад хэлэнэй тобшо тайлбари толи» Буряадай номой хэблэл, Улаан- Үдэ., 1992 он.
9. Л. Шагдаров, Н. Очиров «Ород-буряад толи» Россиин эрдэмэй академи...
10. «Буряад хургуулийн программанууд», «Буряад хэлэн 5-11 классууд» Улаан- Үдэ., «Бэлиг», 2008 он.

Шэнэ онол арга:

1. Компьютер
2. Проектор
3. Интерактивна самбар
4. «Буряад хэлээр сахим нураха ном»
5. Буряад уран зохёолой соносохо номой һан (аудиобиблиотека)

Шалгаха хэрэгсэл :

- Шалгалтын асуудалнууд ба даабаринууд;
- М-тест
- Электрон номой тестнүүд

Интернет онол арга:

- <http://www.edu.ru> – Федеральний портал «Российское образование».
- <http://www.edu03.ru/>-Министерство образования и науки РБ
- <http://www.buryadxelen.org>
- <http://www.nomoiban.org>
- <http://www.ict/edu.ru/> - Портал «Информационно-коммуникационные технологии в образовании».
- <http://www.Kpmo.iv-edu.ru/> – Сайт регионального комплексного проекта модернизации образования.
- <http://fcior.edu.ru/> - Федеральний центр информационно-образовательных ресурсов.
- <http://www.rikuo.ru/> – Сайт республиканского института кадров управления и образования.

Хабсаргалта

Орѳо мэдүүлэл тухай ойлгосо.

1. Орѳо мэдүүлэлнүүдые ологты.
 - a) *Тургаалтай үхибүүд шэнэбэнэжэ хэлэхэдэ ойлгохо, шэмхэлжэ үгэхэдэ садаха.*
 - b) *Їдэрынъ яһала халуун болодог аад, һининдее хийтэн хоножо, гол горхоной уһан захаараа хайнагтана.*
 - c) *Минеедэр сэлмэг аад, хийтэн.*
2. Юрын мэдүүлэлнүүдые ологты.
 - a) *Сэлэнгын полкын морин сэрэгшэдэй дайралдаһан түүхэ Малахов Курганай хийсэ дээрэ алтан үзэгүүдээр бэшэгдэнхэй.*
 - b) *Элинсэг хулинсагуудайнгаа хирэ тооһогий сэбэр агаар, арюун сэл хүхэ уһа дамжуулһандань баярлан, саашанхи үедөө, үри хүүгэдтээ тэрэ зандань дамжуулаял.*
 - c) *Ургаар мори бариха улаан гарай хисэн, урин һайхан ябаха ухаан бэлигэй хүсэн.*
3. Зиб харюу ологты.
 - a) *Дахуулалнууд, тусгаарлаһан хабсаргалтанууд, тододхоһон гэшүүд юрын мэдүүлэлые дэлгэрэнгы болгодог.*
 - b) *Юрын болон орѳо мэдүүлэлнүүд хоёр гү, али хэдэн үгэһөө бүридэдэг*
 - c) *Орѳо мэдүүлэлнүүд ниилэлдэһэн, дахалдаһан, холболтогий гэжэ илгарн*
4. Эдэ мэдүүлэлнүүдые илгагты.
 - 1) Юрын
 - 2) Орѳо
 - A) *Зунай һинин тэн ингэржэ, тэнгэрийн зүйдэл тэмгэ Викторэй дээрэ ерэбэ.*
 - B) *Зийн урдаһаа баруун тээшээ огторгойе бийлэһэн Галактикын эдэ багса мүшэдые Тэнгэрийн зүйдэл гэдэгһаань, харин газар дээрэхи энэ Байгалые тойроһон Саяанай, Алтайн, Памирай, Тянь-Шаниин, Гималайн ууланууд газарай зүйдэл болоно ёһотой.*
(1-а, 2-б)
5. Орѳо мэдүүлэлнүүдые ологты
 - a) *Амжалта туйлаһанаа баабайнгаа шэхэнэй шэмэг, нюдэнэй хужсар болгон бэилэһэйб.*
 - b) *Гэрэй оройһоо мүнгэн дуһалнууд шолд-шолд унана.*
 - c) *Манай нютагай саада тээ багахан горхон урдана, харин саашаа ой модоор бүрхөөгдэһэн тала нэмжынэ.*

Ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл

1. Ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл соохи юрын мэдүүлэлнүүд хоорондоо адли эрхэтэй байдаг гэһэн һанамжа
 - a) *Зүб*
 - b) *Буруу*
2. Холбоһон харилсаатай ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл ологты
 - a) *Нохой ами бээе гамнангүй, эзээ аршалдаг, тиимэ хадань тэрэниие хүнэй хани нүхэр гэдэг.*
 - b) *Эрдэм бэлиг – эрихм баян гэжэ багаһаа хойшо мэдэнбди*
 - c) *Оршон тойрон абья шэмээгүй, харин гансал ой модон оёорһоо аалиханаар дүнгинэнэ.*
3. Энэ мэдүүлэл
Модо тарихадаа, нэгэ гэбэл эртэ хабар, апрель һара соо, үгы гэбэл алтан намарай һүүлээр, орой намар тарихадаг байна.
 - a) *Холбоһон харилсаатай ниилэлдэһэн орѳо мэдүүлэл*

- b) Зүрилдэһэн харилсаатай ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл
 c) Илгаһан харилсаатай орёо мэдүүлэл.
4. Энэ мэдүүлэл
Сэнхир хүхэ огторгойдо нэгэшые үүлэгүй, зүгөөр баруун голой эрье дээүүрнь, тээ саанахана үргэлжэ ханатаһан элдэб янзын ой гэжэ аяншад тэмдэглэбэд.
 a) Холбоһон харилсаатай ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл
 b) Зүрилдэһэн харилсаатай ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл
 c) Илгаһан харилсаатай орёо мэдүүлэл
5. Энэ мэдүүлэл
Шасаргана хүйтэнһөө айдаггүй юм, тиимэһээ тэрэниие байрын саһанай ороһон хойно суглуулжа болохо.
 a) Юрын
 b) Ниилэлдэһэн орёо мэдүүлэл
1. Таабари таагаад, хоёр абяа тэмдэглэһэн аялгантай үгэнүүдые ологты.
 Гайхама ехэ бөөтэй, газарта хүрэмэ дэлһэтэй.
 2. Мэдүүлэл сооһоо хэлэнэй хойгуурхи хашалгантай үгэнүүдые ологты.
 Шубуудай аян хүнэй досос гуниг түрүүлдэг.
 3. Ямар үгэнүүдтэ ИИ бэшэхэб?
- Ш...дхэхэ, ш...раг, биш...хан, дүт...н, һ...хэ, д...лэхэ, эж...н, м...нтэ.
4. Буряадаар бэшэгдэдэг абтаһан үгэнүүд доогуур зурагты.
 Машина, шэнийсэ, ручка, поэмэ, вагон, лампа, пещэн, саахар, касса, углуу, үйлсэ, клуб.
5. Эдэ үгэнүүд сооһоо омонимуудые ологты.
 1). Унтари заһа, хоолойгоо заһа; нэрээ хухалха, яһаа хухалха.
 2). Хара үнгэ, арһа үнгэ; уһанай эрье, наашаа эрье.
6. Онһон үгэнүүдые ологты.
 1. Хүсэжэ ядаад хусаба.
 2. Эльгэ нимгэн. 3. Долоон голтой.
 4. Бахын һанаан далайда. 5. Бүдүүн хүзүүтэй.
 6. Мухар хутага зурааша. 7. Барюу гартай. 8. Дуутай тэнгэри бороогүй.
7. Энэ һургаал уншаад, түрэл үгэнүүд доогуур зурагты.
 Өөрынгөө хэлэһэн үгэдэ өөрөө бү энээ.
 Нэгэ хурса үгэ хэлэһэн дары олоной нюурые бү хара.
8. Үгтэһэн үгэнүүдһээ абяанай аргаар шэнэ үгэнүүдые биш болгогты.
 Унаган, юһэн, буха, бүлэг, уялга, шааха
9. Энэ һургаал уншаад, туһалагша хэлэлгын хубичуудые ологты.
 Гудамжаар ябахадаа огторгой еөдэ бү хара,
 Ябагаар ябаха сагтаа газар руу хаража бү яба.
 Тэрэ хадаа зүрхэгүй гү, үгышые һаа, муу һаналтай мэтээр үзэгдэхэ.
10. Үрээл уншаад, үйлэ үгэнүүдые түхэлөөрнь хубаажса бэшэгты.
 Гэрээртнай дүүрэн гэрэл бадараг, альгаартнай дүүрэн ажал бадараг.
 Алтан богоһыетнай алхан орожо, аяга сайетнай амасан уужа,
 Айл зонтнай ябажа байг. Ороһон гэртнай уужам боложо,
 Ерһэн гэртнай ехэ боложо байг.
11. Тогжомол холбуулал доогуур зурагты.
 Зүрхэ алдаха, эбээ таһарха, мэдээ алдаха, боро морин, бээ бариха, тушаал дааха, ноһо сохиho, тархья эрьехэ, тархья гээхэ, хамар сохиho, тоомоо таһарха.
12. Илгэдаһан үгэнүүд мэдүүлэлэй ямар гэшүүд болоноб?
 1. Би багахан ойн соорхой холоһоо обёорбоб.
 2. Орохо тэнгэри оройһоо соорхой.
13. Мэдүүлэлэй юрын хэлэгшые бүридэмэл болгогты.

1. Шиний хэлээшэ зүб.
2. Дааража ябанхаар, дааж ядаханиинь дээрэ.
3. Миний эжын нагаса Бадма.
14. *Мэдүүлэлэй гэгшүүд болодоггүй үгэнүүдые ологты.*
 1. Урдань, табин жөлэй саана, эндэ нуур хүхэржэ байгаа.
 2. Татай! Энэш тиймэ нэрэтэй юм гү?
 3. Үхибүүд, таанар гайхаад абяагүй бү байгты.
15. *Орёо мэдүүлэл ологты.*
 1. Энэ гол нарин, теэд гүнзэги.
 2. Үүр сайба, сагаан толон сасаршаба.
 3. Үхибүүд хургаалтай байхадаа, муу ябадал гаргадаггүй.

Хоёрдохи бүлэг

1. «Саг сагтаа, сахилза хүхэдөө» гэгэн оньһон үгын удхые ойлгоһоноо тайлбарилан бодомжолго бэицэгты.

Харюунууд

Нэгэдэхи бүлэг

1. Харюу: нараа. Ехэ, бэетэй
 2. Харюу: аян, гуниг
 3. Харюу: шиираг, шийдхэхэ, һийхэ, диилэхэ, миинтэ.
 4. Харюу: шөниисэ, пөэмэ, лаампа, лешөн, саахар, углуу, Үйлсэ.
 5. Харюу: 2.
 6. Харюу: 1, 4, 6, 8.
 7. Харюу: шпрингши, шпринш
 8. Харюу: үнэгэн, яһан, баха, хүлэг (түлэг), аялга, дааха (тааха).
 9. Харюу: шидэ, бү, руу, бү, гү, үгышье һаа
 10. Харюу: *Мэдүүлһэн:* хүсэнэбди; *Хандаһан:* бадараг, бадараг, ябажа байг, боложо байг; *Причастна:* ороһон, ерэхэн; *Деепричастна:* орожо, уужа, боложо
 11. Харюу: зүрхэ алдаха, эбээ таһарха, бээ бариха, тушаал дааха, тархяа гээхэ, хамар сохихо.
 12. Харюу: нэмэлтэ, хэлэгшэ
 13. Харюу:
 1. Шиний хэлээшэ зүб байгаа.
 2. Дааража ябанхаар, дааж ядаханиинь дээрэ байха.
 3. Миний эжын нагаса Бадма болоно.
 14. Харюу: 2, 3
 15. Харюу: 1, 2
 1. *Буряд хэлэндэ хэды аялган абяанууд биш, тоологты?*
 2. *Таабари таагты. Зөөлэн хашалгантай үгэнүүдые ологты.*

Хээр морин хэжэмтэй,	Сасаг бүрээ монсогтой,
Хэжэм бүрээ сасагтай,	Монсог бүрээ эдеэтэй.
 3. *Эдэ үгэнүүдые аялганай тааралдал, һубарил ба нугаралай ёһоор хубаажса бэицэгты.*
- Ургамал, тодоруулба, мэндэшэлхэ, үгүүлхэ, тоолохо, ойлгуулая, түхээрхэ, ехэдхэе, шууха.
- Тааралдал: һубарил: Нугарал:
4. *Онһон үгэнүүдые уһмаад, тоцксунуудай орондо ээ баөө үзэгүүдые табигты.*
 1. Үнэһи... туһа, үнеэһи... тоһон.
 2. Үнэн юумэн үн...р... , үнэгэн малгай үн...р...

3. Элжэгые шэх...рнь, эрьюе үг...рнь мэдэхэ.

5. *Үгтэһэн үгэнүүдые антонимууд ба синонимууд болгон хубаагты.*

Хэлэхэ, зүрхэтэй, харгы, худал, зоригтой, муу, зам, үнэн, уужам, гүйхэ, хүни, яриха, уйтан, харайха, үдэр, һайн.

Синонимууд: Антонимууд:

6. *Фразеологизмуудтай мэдүүлэл ологты.*

1. Моринойнгоо амыень татангүй гүйлгэбэ.
2. Тэлэ нуугаашадай амыень татахаар болоо.
3. Нохойн дуун ойртобо.
4. Олон нохойн хусалдаха дуулдаба.

7. *Таабари таагаад, үгэнүүдэй анхан нуури шгагты.*

Нюдэндэ харагдахагүй,

Аминда мэдэгдэхгүй,

Гарга баригдахагүй.

Хүлдэ торолдохогүй.

8. *Аялган абяанүүдые һэлгэжэ шэнэ үгэнүүдые бии болгогты.*

Жэшээнь: ула, уула, уйла

Заха, сана, хана, тала.

9. *Үрээл уншаад, юумэнэй нэрэнүүд доогуур зурагты.*

Абынгаа сэдхэлэй захяас бадаруулжа,

Эжынгээ зүрхэнэй үрээлые баяжуулжа,

Солотой, суугай айл боложо,

Жаргажа һуухатнай болтогой!

10. *Үгтэһэн «Гүрлөө бадагууд» соо шгагдаһан тэмдэгэй нэрэнүүдые сасуулһан, үлүүлһэн шанарай зэргэнүүдээр хубилгагты.*

Тугас шубуунай һүүл ехэ,

Түрэнхай малай яһан ехэ,

Тэнэг хүнэй һанаан ехэ.

11. *Таабари таагты. Зүйр үгэнүүд доогуур зурагты.*

1. Би тэрээгүүр ошохоб,	2. Буха бэшэ аад лэ, эбэртэй
Ши тэрээгүүр ошохош.	Барас бэшэ аад лэ, эрөөн.
Тангаасайн газар ерээд мүргэлдүүжэбди.	

12. *Эдэ холбуулалнуудай алинишь сүлөө холбуулал болоноб?*

А) Нүхэд болохо, хүхөө бүлүүдэхэ, шабар худхаха, шэрээ доро унаха.

Б) Гал уһан болохо, амаа бүлүүдэхэ, доро унаха.

13. *Мэдүүлэлэй юрын гэшүүдые түүжэ бэшэгты.*

Он жэлнүүдэй үнгэрөөшье һаа, түүхэтэ хэрэгүүдээр баян энэ жэлые хүн зон сэдхэлээ хүдэлгэн дурдаха байха.

14. *Хоёр бүридэлтэ мэдүүлэлнүүдые нэгэ бүридэлтэ болгогты.*

1. Би харанаб.
2. Үглөөнэй жабар шангарна.
3. Та зүб юумэ хэлэнэт.
4. Ши өөрөө бээз гамнын.

15. *Дууру мэдүүлэлнүүдые хүсэд болгожис бэшэгты.*

- Хаана олгообши?
- Ахайганайда.
- Юугээр хүндэлүүлээбши?
- Ууса шагайта хоёроор.

Хоёрдохы бүлэг

1. Э-Х. Галшиевай һургаалай үгэнүүдые уншаад, удхыень тайлбарилан багахан бодомжолго бэшигты.

Түрэнхөөр ухаатай болобошье,
Улам лэ эрдэмдэ нура.
Ниидэхэ жэгүүртэй аад лэ,
Огторгойдо ниидэхэгүй гээшэ наа,
Ядуу хэрэг мүн.

Фонетикэ, графика, орфоэпи, бэшэгэй дүрим.

1. Хэлэлгын абяануудые шэнжэлдэг хэлэн тухай эрдэмэй хуби юун гэжэ нэрэтэйб?

А. Синтаксис. Б. Фонетикэ. В. Морфологи.

2. Хэлэлгын эгээл богони единицэ юун бэ?

А. Мэдүүлэл. Б. Үгэ. В. Абьян.

3. Хэлэлгын абьяанууд юу бии болгодог бэ?

А. Мэдүүлэлнүүдые. Б. Үгэнүүдые. В. Холбуулалнуудые.

4. Буряад хэлэнэй алфавидта хэды үзэг бэ?

А. 33. Б. 36. В. 35.

5. Алфавидай хэды үзэгын аялган үзэгүүд гэжэ нэрэтэйб?

А. 21. Б. 22. В. 24.

6. Хэды үзэг гансал абтаһан үгэнүүдтэ бэшэгдэдэг бэ?

А. 10. Б. 4. В. 6.

7. Хэды үзэг гансал үндэһэн буряад үгэнүүдтэ бэшэгдэдэг бэ?

А. 3. Б. 5. В. 1.

8. Хүнэй нэрэнүүд сооһоо тоо тэмдэглэһэн үгэ ологты.

А. Баяр. Б. Түмэн. В. Солбон.

9. Эдэ тусхайта нэрэнүүдэй алиниинь сэтгүүлэй нэрэ болоноб?

А. «Хараасгай». Б. «Толон». В. «Дүхэриг».

10. Али тусхайта нэрын хүүлэй аялган буряадшалжа бэшэгдэхэб?

А. Россия. Б. Москва. В. Иркутск.

11. Буряад хэлэндэ хэды дифтонг бииб?

А. 5. Б. 6. В. 4.

12. Али үгэдэнь –ээ бэшэгдэхэб?

А. Түүх.... Б. Түүрх.... В. Тэм...н.

13. Али үгэдэнь –эй бэшэгдэхэб?

А. Теөл. . Б. Эш...н. В. Шэр....

14. Али үгэдэнь –үй бэшэгдэхэб?

А. Г...гүүлжэ. Б. Г...хэ. В. Г...наха.

15. Али үгэдэнь –ы бэшэгдэхэб?

А. Ш...раг. Б. Гараг.... В. Хүх....

16. Буряад хэлэндэ хэды хашалган абьян бииб?

А. 21. Б. 22. В. 23.

17. Хэды хашалган абьян гансал абтаһан үгэнүүдтэ хэрэглэгдэдэг бэ?

А. 4. Б. 5. В. 6.

18. Ямар үгэ соо гансал абтаһан үгэдэ бэшэгдэдэг хашалган байнаб?

А. Анзаһан. Б. Баабай. В. Велосипед.

19. Хашалган абьяанууд ямар байдаггүйб?

А. Хатуу. Б. Зөөлэн. В. Шанга.

20. Үгэ зүбөөр үгүүлхэ дүримүүдые үзэдэг хэлэн тухай эрдэмэй нэгэ хуби.

А. Графика. Б. Орфографи. В. Орфоэпи.

21. Булкаар, ручкаар, сумкаар- эдэ үгэнүүдтэ ямар удаан аялган үгүүлэгдэхэ ёһотойб?

А. Аа. Б. Ээ. В. Оо.

22. Али үгэ соонь илгaһан ь бэшэгдэхэб?

А.Под...езд. Б. Хар...я. В. Жэр...еэн.

23. Али үгэ соонь ь илгaһан тэмдэг болоноб?

А. Ольга. Б. Фельетон. В. Мүльһэн.

24. Алиниинь буряадаар бэшэгдэдэг абтаһан үгэб?

А. Бригада. Б. Хармаан. В. Литература.

25. Эдэ абтаһан үгэнүүдэй алиниинь хубилалтагүйгөөр бэшэгдэхэб?

А. Россия. Б. Якутск. В. Волга.

26. Бая, щётка, рена - эдэ абтаһан үгэнүүдые буряадшалжа бэшэхэдээ, **о, э,и** аялгануудые зүбөөр бэшэгты.

А. Бая... Б. Щётк... В. Рен....

Лексикологи.

1. Лексикэ гэжэ юун бэ?

А. Абтаһан үгэнүүд.

Б. Үндэһэн буряад үгэнүүд.

В. Хэлэнэй словарна бүридэл.

2. Үгэнүүдэй удха ямар толи соо хаража болохоб?

А. Орфографическа. Б. Тайлбарилһан. В. Орфоэпическэ.

3. Хамталаа нэгэ удха тэмдэглэдэг хоёр үгы юун гэдэг бэ?

А. Омонимууд. Б. Холбуулалнууд. В. Эхир гэнүүд.

4. Алиниинь эхир үгэ бэшэб?

А. Үбһэ ногоон. Б. Үбһэ эдюулнэ. В. Адууһа мал.

5. Алиниинь эхир үгэб?

А. Тарган мал. Б. Мал хараха. В. Адууһа мал.

6. Эдэ эхир үгэнүүдэй алиниинь амһартада хамаатайб?

А. Түлөө залһан. Б. Аяга шанага. В. Хутага шүбгэ.

7. Сэбэр нюур, эшэхэ нюур, номой нюур-холбуулалнууд соо **нюур** гэжэ үгэ ямар болоноб?

А. Ганса удхата. Б. Хэдэн удхата. В. Олон удхата.

8. Нэгэ удхатай үгэнүүдые юун гэжэ нэрлэдэг бэ?

А. Ганса удхата. Б. Хэдэн удхата. В. Нэгэ удхата.

9. Ямар холбуулал соо шүдэн гэжэ үгэ сэхэ удхатайб?

А. Хурса шүдэн. Б. Тармуурай шүдэн. В. Борнойн шүдэн.

10. Алиниинь шөлжөһөн удхатай холбуулал бэ?

А. Булад нэлмэ. Б. Булад шудхалга. В. Булад зүрхэн.

11. Хөлөхөдөнсье, бэшэхэдэшье адлинууд аад, тад ондоо удхатай үгэнүүд юун болодог бэ?

А. Синонимууд. Б. Антонимууд. В. Омонимууд.

12. Адли гү, али дүтэрхы удхатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?

А. Эхир үгэнүүд. Б. Синонимууд. В. Омонимууд.

13. Ямар үгэнүүд синонимууд болоногүйб?

А. Сомоо-нүри. Б. Гар-толгой. В. Сухал-уур.

14. Ардаг, агта, хүлэг, эмниг- эдэ синонимууд табан хушуу адуу малай алиндань хамаатайб?

А. Үхэртэ. Б. Адуунда. В. Тэмээндэ.

15. Бэе бээдээ харша удхатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?

А. Синонимууд. Б. Омонимууд. В. Антонимууд.

16. Ямар үгэнүүд антонимууд болохогүйб?

А. Эндэ-тэндэ. Б. Нарай-нялха. В. Үндэр-набтар.

Үгын бүридэл ба үгын бии бололго.

1. Үгын залгалтагүй хубиие юун гэдэг бэ?

А. Залгабари. Б. Үндэһөн. В. Нуури.

2. Үгын нуурида юуниинь ородоггүйб?

А. Үндэһөн. Б. Залгалта. В. Залгабари.

3. Эдээнэй алиниинь гараһан нууригай үгэб?

А. Аяга. Б. Таабари. В. Далай.

4. Түрэл үгэнүүдые гаргаһан анхан нууриие юун гэдэг бэ?

А. Нуури. Б. Залгалта. В. Үндэһөн.

5. Үгын үндэһэндэ залгагдажа, шэнэ үгэнүүдые бии болгодог хуби.

А. Залгабари. Б. Залгалта. В. Частица.

6. Таримал, зураг, сабшалан – эдэ үгэнүүдэй үндэһэнүүдые ологты.

А. Таримал. Б. Зураг. В. Сабшалан.

7. Тулуур- үгын нуурида залгабари нэмэхэдэ, нууриин хүүлэй ямар түргэн аялган унааб?

А. А. Б. О. В. Э.

8. Малаагшан, элһелиг, тоһотой- залгабари, залгалта нэмэжэ бэшэхэдэ, үгэнүүдэй анхан нуурида ямар үзэг унанхайб?

А. Г. Б. Т. В. Н.

9. Дабһан, толгой, сэмгэн, арһан –эдэ ямар хэлэлгын хуби үгэнүүдтэ тодо бэшэ аялганууд бэшэгдэнэгүйб?

А. Тоогой нэрэ. Б. Юумэнэй нэрэ. В. Дайбар үгэ.

10. Дэбһе, шалга, тэмсэ, үргэ – эдэ ямар хэлэлгын хуби үгэнүүдтэ тодо бэшэ аялганууд бэшэгдэнэгүйб?

А. Үйлэ үгэ. Б. Түлөөнэй нэрэ. В. Зүйр үгэ.

Синтаксис, хоолойн аялга ба сэглэлтын тэмдэгүүд.

1. Удхаараа холбоотой үгэнүүдые юун гэдэг бэ?

А. Хөөрөөн. Б. Холбуулал. В. Мэдүүлэл.

2. Холбуулалнууд ехөнхидээ хэды үгэһөө бүридэдэг бэ?

А. Дүрбэн. Б. Гурбан. В. Хоёр.

3. Холбуулалай дулдыданги үгэдэ юунһээ асуудал табигдадаг бэ?

А. Шухала үгэһөө. Б. Гол үгэһөө. В. Тусхай үгэһөө.

4. Тэргэһээ буулгаба – холбуулалай гол үгэ ямар хэлэлгын хубиб?

А. Үйлэ үгэ. Б. Тэмдэгэй нэрэ. В. Дайбар үгэ.

5. Мэдүүлэл юунһээ бүридэдэг бэ?
А. Абяануудһаа. Б. Үгэнүүдһээ. В. Холбуулалнуудһаа.
6. Мэдүүлэлэй хүсөөр юун харуулагдадаг бэ?
А. Юумэн. Б. Нанал бодол. В. Үйлэ.
7. Мэдүүлэлнүүд удхаараа ямар байдаг бэ?
А. Дүүрэхэн. Б. Хүсэд. В. Нэгэ янза.
8. Юумэн тухай юрэ мэдээсэһэн мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхәһан.
10. Ямар нэгэн юумэн тухай нураһан мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхәһан.
11. Хэн нэгэниие үйлэ дүүргүүлхээр баалаһан удхатай мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Асууһан. Б. Хөөрэхэн. В. Идхәһан.
12. Айл бүхэнэй үрхэхөө утаан бааяна. Хэлэгдэһэн зорилгоороо энэ ямар мэдүүлэл бэ?
А. Асууһан. Б. Идхәһан. В. Хөөрэхэн.
13. Мүнөөдэрэй хэнээлдэ юу мэдэхэ болоод ерэбэш? Хэлэгдэһэн зорилгоороо энэ ямар мэдүүлэл бэ?
А. Хөөрэхэн. Б. Асууһан. В. Идхәһан.
14. Хэн? Юун? гэхэн асуудалнуудта харюусадаг үгэ мэдүүлэлэй юун болоноб?
А. Үйлэдэгшэ. Б. Хэлэгшэ. В. Нэрлүүлэгшэ.
15. Нэрлүүлэгшэ хэлэгшэ хоёр мэдүүлэлэй ямар гэшүүд болоноб?
А. Шухала. Б. Гол. В. Бодото.
16. Сагаан мори унаһан нэгэ үгытэй хүнэй басаган ерэбэ. (Онтохон). Мэдүүлэлэй грамматическа нууриеня ологты.
А. Мори унаһан. Б. Басаган ерэбэ. В. Үгытэй хүнэй.
17. Гансал шухала гэшүүдһээ бүридэһэн мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Богони. Б. Хуряангы. В. Тобшо.
18. Шухала болон юрын гэшүүдтэй мэдүүлэлые ямар мэдүүлэл гэнэб?
А. Дэлгэрэнгы. Б. Ута. В. Задагай.
19. Элирхэйлэгшэ, ушарлагша, нэмэлтэ- мэдүүлэлэй ямар гэшүүд бэ?
А. Туһалагша. Б. Юрын. В. Шухала.
20. Хазагай падежнүүдэй асуудалнуудта харюусадаг мэдүүлэлэй гэшүүн юун болодог бэ?
А. Элирхэйлэгшэ. Б. Нэмэлтэ. В. Ушарлагша.
21. Үйлын падежэй асуудалда харюусаһан нэмэлтые ямар нэмэлтэ гэдэг бэ?
А. Тэтшэ. Б. Зүб. В. Сэхэ.
22. Бусад падежнүүдэй асуудалнуудта харюусаһан нэмэлтые ямар нэмэлтэ гэдэг бэ?
А. Хазагай. Б. Сэхэ бэшэ. В. Сэхэ.
23. Мэдүүлэл соо Ямар? Али? Хэды? Хэдыдэхэ? гэхэн асуудалнуудта харюусаһан юрын гэшүүниие юун гэдэг бэ?
А. Нэмэлтэ. Б. Элирхэйлэгшэ. В. Ушарлагша.
24. Үйлын саг, байра, шалтагаан, зорилго, арга гэхэ мэтые харуулдаг мэдүүлэлэй юрын гэшүүн юун гэжэ нэрлэггэб?
А. Нэрлүүлэгшэ. Б. Хэлэгшэ. В. Ушарлагша.

25. Мэдүүлэл соо нэгэ асуудалда харюусадаг, нэгэ үгэдэ хабаатай үгэнүүдые юун гэдэг бэ?

А. Шухала гэшүүд. Б. Юрын гэшүүд. В. Нэгэ түрэл гэшүүд.

26. Хэлэлгэ соо хүндэ гү, али ямар нэгэ юумэндэ хандаһые юун гэжэ нэрлэнэб?

А. Нэрлүүлэгшэ. Б. Хандалга. В. Юумэнэй нэрэ.

27. Хүнэй хэлэһэн үгэ хубилгангүй дамжуулһые юун гэдэг бэ?

А. Өөршлэн хэлэлгэ. Б. Мэдүүлэл. В. Сэхэ хэлэлгэ.

28. Авторай үгын хойно, сэхэ хэлэлгын урда ямар сэглэлтэ табигдадаг бэ?

А. Хоёрложон точка. Б. Запятойтой точка. В. Ута зурлаа.

29. Сэхэ хэлэлгын хойно, авторай үгын урда ямар сэглэлтэ табигдадаг бэ?

А. Ута зурлаа. Б. Хаалта. В. Богони зурлаа.

30. Хоёр гү, али хэдэн хүнэй хөөрэлдөөе юун гэдэг бэ?

А. Сэхэ хэлэгэ. Б. Хөөрэлдөөн. В. Диалог.